

Mert „meg lettem kérdezve“

Tekintettel arra, hogy a (kérdés) felkérés levélben (levél formában) érkezett, és tekintettel még sok minden (alább szóba hozandó) más egyébre is, napokig egy válaszlevél formában (műfajában) gondolkodtam. Egyébként is elárulhatom, hogy szeretek levelezni a *Hitel* felelős szerkesztőjével, már csak azért is, mert levélváltásaink, bár kurták és célra törőek, beszélgetéseinkhez társulnak, s maga a kettőnk közötti diskurzus évek óta nagyon kedélyes mederben csörgedezik, egyben áll benne (azaz a mondatokban) a természet és az irodalom, a mezei szorgalom és az írás szépsége meg politikuma és persze a hol közös terekben, hol egymástól távol zajló mindennapjaink eseményei. Arról nem is beszélve, hogy a különböző életkor, alkat és az eltérő olvasottság sem akadály a irodalmi vélemények és közéleti ítéletek hasonlóságának. Respektus és rokonszenv, mondanám, és kölcsönös, remélem.

Miért tehát a levél és miért tehát mégsem a levél? A feladat abszurditása miatt, aminek morfondírozó kifejtéséhez alighanem a szeszélyesen indázó, perszonális közlésforma a legkedvezőbb (ezért a levél); a kihívás komolysága és nyomatékosága azonban óhatatlanul is veszít súlyából, ha a személyes grammatika és lexika terepére kerül (ezért a mégsem). És mindössze ennyi legyen a bevezetés. És következzenek a megfontolások, meg persze – közben! – a feladat elvégzése: hat könyv megjelölése az új évezred első tizenöt évéből.

De hát miféle hat könyvről is van (legyen) szó? A hatos számot persze fogadjuk el vita nélkül, jóllehet tökéletesen indokolhatatlan feladatként és értekező keretként – a lecke az lecke, amit nem ildomos vitatni, azt meg kell oldani. Azonban az alapkérdés mégis csak az, hogy miféle könyvek kerüljenek föl erre a személyes listára? Egyáltalán merőben „személyes” legyen-e a lista, vagy netán igazodjon távolabbi és magasabb „intenciókhoz”? Az irodalmár kollégákat megszólító levél első bekezdésében ott az eligazító: „emlékezetes olvasmányok”. Ezt bizvást tekinthetjük engedélynek arra, hogy felelőlegessük saját élményeinket, ne kössön semmi egyéb, csak az, hogy bizonyos könyvekre készek vagyunk

ALEXA KÁROLY (1945) irodalomtörténész, az *Életünk* című folyóirat főszerkesztője.

emlékezni esztendőik múltán is. S ha van is itt valami „távoli” értékmozzanat, hiszen „hivatalos olvasókról” van szó, ahol a tapasztalat és az összehasonlítás igénye óhatatlanul működik, nemigen zárhatók ki a pusztá ízlésemlekezetnek olykor egészen képtelen megzavarodásai. Van azonban a levél első bekezdésének egy kissé homályosan megfogalmazott, ám nagyon meggondolkodtató eleme, ami jelentősen árnyalja-szűkíti a szubjektivitás lehetséges körét: „Vajon kik azok közülünk, akiket szakmabeli társaik a legtöbbre értékelnek.” Jelentsen ez a mondat pontosan bármit is, az biztos, hogy a tartalmazza a kollektív vélemény, a közösségi ítélet mozzanatát. Amit majd erős vonallal aláhúz lentebb az a remény és alighanem óhaj, hogy egy félig spontán módon megképződő közösségi lista alapján „kirajzolódhat a magyar irodalom nemzeti oldalának önképe”. És cseppet sem meglepően azonnal szemünkbe ötlük a „kanonizáció” szó is.

Természetes, hogy erről van szó. Másról sem beszélünk évek óta egymás között és ki-ki a maga tágabb nyilvánosságát felhasználva, mint arról a képtelen állapotról, hogy valamiféle soha egzakt módon meg nem fogalmazott (mert nem is lehetne ezt definiálni) balliberális értékvilág alapján kapjon minősítő bárcát a teljes nemzeti irodalom, annak minden szerzője, mozgalma és alkotása, és nemcsak a jelenben, hanem a múltban is. Túrhetetlen állapot ez, és tart már vagy negyedszázada, túrhetetlen elvileg is meg az irodalom létmódjának, az alkotó gyakorlatnak praktikumaira gondolva is. Az elmúlt egypár éven belül két olyan jelentősebb tanácskozásnak is résztvevője voltam, ahol ennek a helyzetnek a megvitatása volt a feladat. Mondhatnám, elég különböző hangoltságúak voltak ezek a szakmai együttlétek, az egyiket inkább a méltatlankodás meg az értékfelfedező és -állító listázás uralta, a másik olyan volt, mint egy legcsekélyebb kritikai önreflexiót is nélkülöző „győzelmi jelentés”. Az első természetesen a Magyar Írószövetségben zajlott, a másik a Szépírók Társasága rendezésében. (Máig sem értem, miért hívtak meg engem oda. Bár ők legalább ebédet is adtak.) Summázva: szellemes és rokonszenves ötletnek tartom ezt a mostani körkérdést, mert minden jó ötletre szükség van a mi köreinkben, ami a defenzív állapoton segít, és nem kizárólag az indulatok által vezérelve, hanem szakszerű érvek mozgósításával. Elképzelhető, hogy egy komolyabb „merítés” valamennyiünk számára megszívelendő szakmai muníciót fog szolgáltatni. Optimista persze nem vagyok, pláne akkor nem, ha a mi szerény irodalmi dolgainkat az egyetemes-nemzetközi kommunikáció horizontja felől nézem: megszerezhetik a jobboldali, a nemzeti elkötelezettségű társadalmi mozgalmak országukban akár a politikai hatalmat is, a közéleti tematizálást és a szóhasználatot továbbra is a balliberális mentalitás, értékrend és rejtett-rejtőzködő erőter fogja meghatározni. Nem sok jót várhatnak irodalmi dolgaink egy olyan világban, ahol Shakespeare-t és Tolsztojt kiveszik az egyetemi tanrendből, mivel rasszisták, és a fehér faj maskulin hegemoniáját harsogják, a Huckleberry Finnt meg elzárják a középiskolások elől, mert benne a néger úgy nevezik, hogy néger.

Nos, mindezek után aligha kell hangsúlyoznom a véleményemet, álláspontomat ennek a mi megosztottságunknak az ügyében és az értékek kisajátításá-

nak olykor egészen ripók eseteivel találkozva. (És itt természetesen mindenféle értékekre gondolhatunk, a díjak szépen csengő aranyaitól a kritikák mézes mondataiig.) Mindazonáltal némileg aggályosnak vélem, hogy a – komoly, megfontolt, szakmai érvekkel erősített – magánvéleményt megterheljük (ha csak távoli vágyott célként is) azzal, amit a „nemzeti oldal önképe” mint kulturális antropológiai képzet sugalmaz. Nem biztos, hogy nem fordulhat elő olyan egyedi eset, amikor a személyes álláspont kifejtését ne bátortalanítaná el egy ilyesféle távlat. Másrészről keserű tapasztalatom az, ha talán nem is tartozik egészen ide, hogy a nemzeti oldal képviselői – személyes és intézményes szinten egyaránt – nemcsak a túloldaliak munkáinak olvasásától tartózkodnak, hanem bizony a mieinkétől is. Afféle szerény (és kéretlen) illusztrációként csak a magam példáját, s ha lehet mondani, sok évtizedes szerkesztői és olvasói stratégiáját tudnám idehozni. Szerkesztőként következetesen elhatárolódom attól, hogy olyan szerzők műveinek biztosítsak publikációs felületet, akik irodalompolitikailag markánsan velem (mondhatnám természetesen: velünk) ellentétes álláspontot képviselnek, akik – magyarán – olyan közpolitikai közeghez tartoznak, amelytől helyénvalónak, messzemenően érdekünkben állónak gondolom az elzárkózást. Egyszerre nemzetpolitikai és mentálhigiénés értelemben. Az esztétikáról nem is beszélve. Ám olvasóként és kritikusként fenntartom magamnak a jogot, hogy lehetőleg minden fontos művet elolvassak, írja azt bárki, jelenjen meg bárhol. S ha tetszik, azt ne hallgassam el. És ide jöjjön az igazi illusztrációs példa.

Amikor a *Hitel* szerkesztője felkért a részvételre ezen a „kanonizációs” eszmecserén, azért válaszoltam kapásból igennel, mert abban a pillanatban két könyv „emléke” villant elém (és ezt már tessünk az első kettőnek tekinteni a megszábott hatból): Szilágyi István: *Hollóidő* (2001) és Krasznahorkai László: *Seibo járt odalent* (2008). Nemcsak azért, mert korszakos alkotásnak tartom mindkettőt, hanem azért is, mert olyan írók művei, akiknek egész életművük egységesen és egészében csúcsközeli szinten áll, akik folyamatosan képesek remeklés után remekléssel előállni. A *Hollóidőt* – bár nincs rá szüksége – a *Kő hull apadó kútba* (1975) is hitelesíti, a *Seibót* meg sok minden más mellett az alighanem korszakváltó *Sátántangó* (1985). Véleményem aligha függetleníthető személyes kapcsolataimtól a nevezettekkel, erről most elég legyen annyit megjegyezni, hogy a kolozsvári mester minden könyvét dedikált ajándékként bírom, a pilisszentlászlóit (ha olykor odakukkant a nagyvilágból) meg csak a rendszerváltozásig. Amikor oly sok út vált szét az irodalmi életben is. És onnan, azoktól az eszterdóktól kezdve lett igazán feltűnő az az ízlésterror, aminek az egyik oldalon állnak annak az örök megszenvedői, a másikon meg a kedvezményezettjei. Szinte „átjárás” nélkül, ha most némely árulásokra nem is szeretnénk emlékezni. S bár nyilvánvaló az, hogy (bár) a világsikernek örvendő Krasznahorkai-életmű szerzőjének szereplését az itthoni belpolitikai nyilvánosságban időnként túrhetetlennek (alkotásaihoz méltatlannak) tartom, ez a véleményem nem befolyásol, amikor a műveit olvasom. Sőt még azt is szeretném remélni, hogy a mi oldalunk értékhorizontján is helyet kaphatnak ezek a regények és novellaciklusok. Hogy vala-

mennyiünk számára tanulsággal jár, ha az „apokalipszis tudásának” azokkal az epikus vízióival megismerkedünk (itt és most ebben a könyvben: Japántól Spanyolországig, Kínától Itáliáig, a no színháztól az Alhambráig és az Akropolisztól a barokk zenéig meg tovább), amelyek a kezdet kezdetétől Krasznahorkai legjellemzőbb írói birtokai. Szilágyi István ez ideig utolsó nagyregénye (írja már a következőt...) viszont a magyar sorskérdések bámulatos összegezése, egy nyelvében és tárgyilag végtelen gondossággal kidolgozott történelmi regényformában. Ég és föld a két könyv, mégis egyetlen pontban (a legfontosabban) alighanem egymás közelében állnak. Annak a kérdésnek a felvetésében, hogy Isten magára hagyta-e a világot. A válaszok árnyaltabbak, a mindennapi lét (epikus) istenpótlékai zavartabbak annál itt is, meg ott is, hogysem valami kurta választ megengedhetnénk magunknak. Számomra ez a két író az ezredforduló emblematikus alakja.

Írók tehát és nem egy-egy könyv? Íme, egy újabb elbizonytalanító elem a listázásnál. Írom ezt, amikor éppen csatlakozni kíván az előbbiekhöz egy harmadik szerző, a már eltávozott Tar Sándor. És ha már meg kell nevezni egy könyvét, az legyen *Az alku* (2004). De mindjárt a közelében a *Nóra jön* című gyűjteményes kötet (2000). Tar, mint az igazi nagy novellisták, az életet csak kistörténetekként tudja művé formálni, soha nem érzett késztetést arra, hogy valamiféle regényes „ráfogásokkal” komponáljon meg egy nagyobb kompozíciót. Ott voltam a *Mozgó Világnál*, amikor belépett a magyar irodalomba, első könyvéről úgy írtam, mint az „újraéledő realizmus” elbeszélőjéről, aztán módom volt olvasni azoknak a kéziratainak a hivatalos másolatait is, amelyben besúgóként rólam (is) megemlékezett. Olvasva történeteit, nyomorúságos sorsáért éppúgy gyászolni tudom, mint alakjait. És közben nem tudom nem észrevenni, hogy miközben mindig ugyanarról ír, milyen műformáló ihletettség jellemzi a darabjait, hogy esetrajzai hány és hány beszédmódot képesek kibontani, hibátlan szerkesztési ökonómiával. Tar – bármily paradoxon is az állítás az ő esetében – a politika senkiföldjén élte le élete nagy részét. Érdembeli támogatást egyik oldalról sem kapott (talán később már nem is tudott volna mit kezdeni vele). Egy biztos: időrendben olvasva könyveit, borzongva észleljük, hogy senki nem tudta ilyen krónikás hitelességgel ábrázolni a szegénység ezredfordulós nyomorúságának végzetes lejtmenetét.

Egyetlen könyv tehát vagy maga életmű? Bárhog is próbálnánk, képtelenek vagyunk függetlenedni mindazoktól a lassan már irodalomtörténeti súlyú könyvektől, amik egy-egy névhez kötődnek, és talán még némileg méltánytalanságnak is tartható, ha esetleg a kevésbé sikeres újabb pályaszakasz vagy akár az elhallgatás beárnyékolja a korábbi javából való alkotásokat. Sok-sok írói életművön merengtem el innen is, onnan is. Végigvettem magamban Bodor Ádám könyveit: a *Sinistra* (1992) mennyivel jelentősebb, mint a *Verhovina madarai* (2011), Temesi Ferenc *Amszterdam stb.* (2008) és *Bartók* című regénye (2012) is elmarad a *Portól* (1986, 1987), Dobai Pétertől sem jelent meg olyan könyv a „tárgyidőszakban”, mint – mondjuk – a *Vadon* (1982). Kemenes Géfin László gigantikus szövegelegyéhez, a *Fehérlófiához* (1978, 1991, 1–6) szinte észrevehetetlenül csatlakoztak az újabb

„bővítmények”, a *Krisztina könyve* (2005) és a *Fehérlófia nyomában* (2012). Itt lenne a helye Veress Miklósnak, aki generációja egyik legjobbjaként a rendszerváltás környékén mintegy kiiratkozott az irodalomból. Tárnok Zoltántól sok-sok éves hallgatás után sikerült drága eltávozott barátunknak, Hornyik Miklósnak „kiimádkoznia” egy gyűjteménye kötetet (*Távolodva*, 2011), de utána újra a hallgatás. És sorolhatnám a neveket (könyveket) tucatszámra.

És hadd hozzak szóba még két apróbb dilemmát, amik szintén megnehezítik az „egy könyv” válogatási ukáának teljesítését. Az egyik azoknak a válogatott műveknek a sora, amelyek korábbi évtizedek anyagait szedik össze, éppen csak át-átnyúlva az ezredfordulás időhatáron. Gondoljunk pl. Tornai József magiszteriális összegezésére (ebből pl. a *Csillaganyám, csillagapám*, 2011). Mint Tornai egyik otthont adó lapjának, az *Életünknek* a szerkesztője állíthatom, hogy ha összegyűjti megnyerő bőséggel sorjázó „őszikéit”, az a könyv alighanem egész életművét fogja fontos pontokon újraértelmezni. Ebben a körben tartom számon a nagy öregeket, ha van „összegyűjtött munkáik”, ha nincs: Vasadi Pétert, Juhász Ferencet, Kányádi Sándort. Ők folyamatosan jelen vannak (voltak), megkerülhetetlenül, de nevüket nem kötetborítókra tartjuk (tartottuk) számon. Az ide sorolható nagy gyűjtemények közül úgy érzem, hogy az én listámon feltétlenül ott a helye Kiss Anna *Gyolcs* (I-II. 2014) című szinte felfoghatatlan jelentőségű művének. Azért a bizonytalan szóhasználat a jellemzésében, mert ez az 1500 oldalas szövegtörzs szinte visszhangtalan – egyelőre. Ami itteni felemlítését „formálisan” is indokolhatja, az az, hogy a költő a verseket kiemelte a korábbi kötetkontextusokból, mellőzi a dátumokat, mintegy elidőtleníti életművét. És éppen ezzel a gesztussal erősíti fel azt, amit a Kiss Anna-költészet olvasói oly jól ismernek, pontosabban: amibe oly szívesen belefeledkeznek, sőt belevesznek borzongva és gyönyörködve – abba az egyszemélyes mitológiába, ami minden művészi egység mellett folyamatosan utal tudatunk mélységes közös spirituális tartalmaira.

Stilárisan védhetetlenül, de itt hozom elő azt a kötetet, amit ötödikként kandidálok, és amire aligha gondolnak pályatársaim, se a barátok, se a többiek. Sajó László: *Magyar versek* (2013). Nem akarok provokálni senkit és semmit, távol álljon tőlem a nyegle eredetieskedés. Noha nem akarok titkolni elfogultságomat. (A költő valaha az egyetemen tanítványom volt, tudok élete nehézségeiről, és egyáltalán nem zavar verseit olvasva, hogy a nem éppen konzervatív nép-nemzeti revű, a *Magyar Narancs* tárcaírója volt.) Úgy gondolom, hogy megkerülhetetlen ez a könyv mindannyiunk számára, akik izgalommal vizsgáljuk posztmodern korunk viszonyát a magyar irodalmi hagyományhoz. S nem győzzük kárhozatni a kánonfabrikálók és a szolgálai kánonkövetők egyoldalúságait, kirekesztő gesztusait. Sajó László egész költői és prózai életmű a halál jegyében áll (*Szünetjelek az égből*, válogatott versek, 2006). Sőt nemcsak a halál, hanem ami még ennél is súlyosabb, a szüntelen, a megállíthatatlan pusztulás jegyében. Ez a kötet egy irtatlan kollázs a sok százados magyar költészet kulcsszavaiból, de bármily elborzasztóan alvilági helyek is legyenek azok a látvány- és szövegkom-

binációk, amelyek magukba zabálják itt Adyt és Petőfit, Weörest, Petrit, Nagy Gazsit és Baka Pistát, soha és sehol nem a cinizmus tartományai, hanem a magyar tragédiáié.

A másik mostani „feladatvégzést” nehezítő tényező az az, hogy van egy – nem is túl ritka – alkotótípus, amelyik nem kívánja az alkalmi kötetkomponálással tagolni életművét (noha köteteket publikál), hanem számára maga a folyamatos alkotás a meghatározó, amely szinte egynemű, hosszabb időn át egy tónusban tartott vagy egy műfajhoz ragaszkodó alkotásokat produkál. A szívemnek különösen kedves Szepesi Attila, Zalán Tibor (a lírikus Zalán és nem a minden műfaji próbára szívesen vállalkozó író és színházi ember), a néhai kedves Kolozsvári Papp László és Sarusi Mihály is ilyen írók, némi fenntartásokkal, illetve megfontolásokkal ilyennek látom több más mellett a nemrég eltávozott Lászlóffy Aladárt és a tőle alapvetően eltérő ars poétikát valló Kovács András Ferencet is, de Oravecz Imrét is talán idesorolja nagy életrajzi tömbje a *Halászóember* (1998) után, sőt a műltszemlélete és a szövegkezelésének sajátossága miatt itt írom le – az olvasói nyilvánosságban mind nagyobb terrénumokat meghódító – Fehér Béla nevét is. Esetleg itt lennének említhetők Kabdebó Tamás kisebb elegyes, historizáló kötetei, akinek nagy „folyóregénye”, a *Danubius, Danubia* (2001), ki tudja, miért, nem tudott igazán betörni abba a kritikai nyilvánosságba (sem), amely igyekszik politikai fenntartások nélkül szemlélni a jelenkor irodalmát. S lehet, hogy ha egy-két évvel később megismétlődik ez a *Hitel*-ankét, akkor már itt, a „hatok között” lesz említendő Száraz Miklós György is, akiknek most befejezett hatalmas apa-regénye (ha hihetünk eddigi olvasóinak) minden várakozást fölülmúl.

(Aligha tudnám megvédeni teoretikusan az itt vázolt „újabb magyar írótipológiát”, de mielőtt még az utolsó „típushoz” és könyvhöz eljutnánk, egy bővebb zárójelben hadd utaljak azokra a balliberális kánon által az utóbbi években „szenczációnként” tálalt könyvekre, a teljesség igénye nélkül, amiknek a zömé kevésé látszik megállni a zajló idő összmagyar irodalmában. Nem bánnam, ha a *Hitel* közelesen ezt is kiadná feladatként: próbáljuk valós súlyuknak megfelelően – és lehetőleg politikai elkötelezettségeinket az olvasás idejére felfüggesztve – kezelni ezeket könyvcelebeket-celebkönyveket. Olyanokra gondolok, mint a *Párhuzamos történetek*, amiről egy minapi – nagyon más helyen zajló – körbeszélgetés során az hangzott el, hogy helye van a mindenkori világirodalom tíz legjobb műve között, ide tartozna a *Harmonia Caelestis*, *A séta*, *A könnyymutatványosok legendája*, a *Nincstelenek*, amiről azt kellene elhinnünk, hogy ez a magyar valóság és nem egy szegény beteg lélek szomorú víziója, *A fehér király*, a *Jadviga párnája*, amelynek kétségtelen szociológiai és esztétika érdemeit a szerző rákövetkező művei és egyéb megnyilvánulásai – legyünk elfogultak – sietnek elfeledtetni, ide tartozna még *A kígyó árnyéka*, a *Kitömött barbár* meg jó pár más könyv, ha az elemi jó érzés jegyében azért szelektálni is kényszerülünk...)

Semmiképpen nem csattanónak szánva, hanem inkább egy kényszerhelyzetbe került olvasó gyarló eszmemenetének logikája szerint, keríték végül sort

két olyan íróra (manapság sokkal több nemigen van e nemben), akik azért nehezen besorolhatók bárhova is, mert egyfelől szellemileg abszolút szuverének és alkotóként kiismerhetetlenek, másfelől nemcsak a műfajok, hanem egyéb értelmiségi és művészi tevékenységi formák között is magabiztosan csaponganak. Szócs Géza volna az egyik, akinek pályafutása (ha politikai tevékenységére nem is gondolunk – ami persze lehetetlen) nem más, mint folyamatos műfajrombolás és -építés, akinél példaszzerűbben és hatékonyabban kevesen egyezetttek generációjában a neoavantgárd ötletességet a hagyományhoz való ragaszkodás művészi (és mélyerdélyi!) elkötelezettségével. Ember legyen a talpán, aki meg tudná mondani, hogy utolsó könyvei a *Tasso Marchini* és *Dsida Jenő* (2010), a *Ha Polip szuszog Kolozsvárott* (I-II, 2013) és a *Limpopo* (2007) miféle műfaji és műnemi elkötelezettség termékei – így együtt.

Ennek a művészi értelmiségi szabadságnak életformaként vállaló, Szócsöt talán ha egy fél generációval megelőző képviselője Bereményi Géza. Amikor róla az ősidőkben egy pályaképet rögtönöztem (*Mozgó Világ*, 1977), már akkor az irodalom, azaz a regény, a novella és a dráma mellett öt (!) más „kategóriát” voltam kénytelen megjelölni, ahol (amelyekben) tevékenykedik. Ez a lista azóta bővült, miközben az író, mint regényíró, visszatért a kezdetekhez. Úgy látom, hogy a *Vadnai Bébi* (2013) című regényével egyfelől visszatért ifjúsága élményvilágának tájaira, másfelől mindazokat a történetfilozófiai felismeréseket elbeszélőként meg tudta jeleníteni, amik az elmúlt majd’ fél században foglalkoztatták. Amelyek magas szellemi szintre emelték sorban a filmjeit éppen úgy, mint Cseh Tamásnak írt dalszövegei javát. A regényt – ha nem tévedek – egyhangú elismerés fogadta, ami azért érdemel említést, mert az író kulturális életben betöltött pozícióit nem mindenki szemléli rokonszenvvel. Ez a regény, hadd legyen az együgyűségig egyszerű, olyan, mint egy igazi regény: valódi élet van benne, korok, helyszínek, alakok sokasága, megélt történelem, de mindig ott érezzük azt a médiumot a világ és a szöveg között, aki (ami, amely) pontosan tudja, hogy mi a létezés valósága, és miben is áll a regény létezése.

És mi mást keresnénk minden jó könyvben?